

> Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΘΗΝΩΝ ΣΤΗ ΣΠΟΥΔΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ

– Χρήστος Καρακόλης, Αναπληρώτης Καθηγητής
Τμήματος Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α.

Στο πλαίσιο της παρούσης ανακοίνωσης θα περιοριστούμε κατά κύριο λόγο στη συνεισφορά των ειδικών καθηγητών της Καινής Διαθήκης¹. Ασφαλώς η ιωάννεια γραμματεία δεν αποτελεί αποκλειστικό πεδίο έρευνας των καινοδιαθηκολόγων, με χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα τη μελέτη του αείμνηστου καθηγητή Κωνσταντίνου Παπαπέτρου σχετικά με την αποκάλυψη και τη γνώση του Θεού επί τη βάσει του υπομνήματος του Κυρίλλου Αλεξανδρείας στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο². Ωστόσο τέτοιου είδους μελέτες, πατρολογικές και συστηματικές κατά κανόνα, λόγω του ότι ανήκουν σε άλλους τομείς της επιστήμης της Θεολογίας, εκκινούν από άλλη αφετηρία, χρησιμοποιούν διαφορετική μεθοδολογία, και έχουν διακριτή στοχοθεσία σε σχέση με τη βιβλική έρευνα.

Επίσης θα περιοριστούμε στην επιστημονική συνεισφορά των καθηγητών που δεν είναι πλέον εν ζωή, καθότι η χρονική απόσταση επιτρέπει νηφαλιότερη και, στα μέτρα του δυνατού, αντικειμενικότερη προσέγγιση.

Θα αρχίσουμε με μια σκιαγράφηση της εξέλιξης της διεθνούς έρευνας περί το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο κατά τους δύο τελευταίους αιώνες. Εν συνεχεία θα παρουσιάσουμε εν συνόψει το σχετικό με το τέταρτο ευαγγέλιο παραχθέν επιστημονικό έργο σύμφωνα με την ανωτέρω οριοθέτησή του. Καταληκτικά, θα διατυπώσουμε κάποιες σκέψεις σχετικά με τις προοπτικές της έρευνας επί του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου στο πλαίσιο της καθ' ημάς Θεολογικής Σχολής.

---

1. Εξαίρεση αποτελεί η αναφορά μας στο σχετικό έργο του Παναγιώτη Τρεμπέλα, για λόγους που αναφέρουμε παρακάτω.

2. Κωνσταντίνου Ε. Παπαπέτρου, *Η Αποκάλυψις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ γνῶσις αὐτοῦ κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας εἰς τὸ κατά Ἰωάννην Εὐαγγέλιον* (Ἀθῆναι 1969).

1. Η διεθνής έρευνα

Όπως το σύνολο επιστημονικό αντικείμενο της έρευνας της Καινής Διαθήκης, έτσι και ειδικότερα οι ιωάννειας σπουδές έχουν διαγράψει τεράστια πορεία κατά τους τελευταίους δύο αιώνες³. Στις αρχές του 19ου αιώνα η επιστημονική προσέγγιση της Καινής Διαθήκης επηρεάζεται από τα ρεύματα του Διαφωτισμού και του Ρομαντισμού, από την ανάπτυξη της Φιλοσοφίας, καθώς και από τη διαλεκτική με τις παραδοσιακές χριστιανικές ομολογίες, οι οποίες υπεραμύνονται της ιστορικής αξιοπιστίας της βιβλικής μαρτυρίας.⁴ Ενδεικτικά, ο Ferdinand Christian Baur, ιδρυτής της Σχολής της Τυβίγγης, εφαρμόζοντας το εγελιανό σχήμα θέση – αντίθεση – σύνθεση, θεώρησε το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο ως απόπειρα λύσης στη σύγκρουση εντός των κόλπων της αρχικής Εκκλησίας μεταξύ της πέτρειας και της παύλειας παράδοσης,⁵ τοποθετώντας τη συγγραφή του γύρω στα μέσα του 2ου αιώνα μ.Χ.⁶

Στις αρχές του 20ού αιώνα αναδύεται ένα νέο παράδειγμα, το οποίο θα μεσουρανήσει για αρκετές δεκαετίες, αυτό της μορφοϊστορίας (Formgeschichte)⁷. Αυτός που άφησε το μεγαλύτερο αποτύπωμα στην ιωάννεια έρευνα στηριζό-

---

3. Βλ. ενδεικτικά την αναλυτική παρουσίαση της ιωάννειας έρευνας των τελευταίων δύο αιώνων με εστίαση στις διηγήσεις θαυμάτων του τετάρτου ευαγγελίου στο Χρήστου Κ. Καρακόλη, *Η θεολογική σημασία των θαυμάτων στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο* (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1997), 32-92.

4. Βλ. την αναλυτική παρουσίαση των τάσεων της καινοδιαθηκικής επιστήμης κατά τον 19ο και το πρώτο μισό του 20ού αιώνα στους δύο τόμους του William Baird, *History of New Testament research I: From Deism to Tübingen* (Minneapolis: Fortress, 1992) και *History of New Testament research II: From Jonathan Edwards to Rudolf Bultmann* (= Minneapolis: Fortress, 2002).

5. Βλ. σχετικά David Lincicum, «Ferdinand Christian Baur and Biblical Theology», στο *Annali di Storia dell'Esgesi* 30/1 (2013), 85-98.

6. Βλ. σχετικά με τις θέσεις του Baur επί του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου τη μελέτη του Jörg Frey, «Ferdinand Christian Baur and the Interpretation of John», στο Martin Bauspiess, Christof Landmesser και David Lincicum (επιμ.), *Ferdinand Christian Baur and the History of Early Christianity* (Oxford: University Press, 2017), 206-235.

7. Βλ. ενδεικτικά σχετικά με την ιστορία και τη μέθοδο της «μορφοϊστορίας» και της συγγενούς με αυτήν «κριτικής των μορφών» το άρθρο του James D. G. Dunn, «Κριτικής της μορφής (Form Criticism)» στο Paula Gooder (επιμ.), *Αναζητώντας το νόημα: Μία εισαγωγή στην ερμηνεία της Καινής Διαθήκης* (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 2011), 35-46.

μενος στη μέθοδο αυτήν είναι ο Rudolf Bultmann με το περίφημο υπόμνημά του στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο⁸, αλλά και με την εκτενή και συστηματική παρουσίαση της ιωάννειας θεολογίας στο μνημειώδες έργο του «Θεολογία της Καινής Διαθήκης»⁹.

Παραλλήλως αναπτύσσονται η θρησκευοϊστορική έρευνα, στην περίπτωση της ιωάννειας γραμματείας με έμφαση στην έρευνα του Γνωστικισμού και του Μανδαϊσμού¹⁰. η κριτική του κειμένου με την ανακάλυψη νέων χειρογράφων, όπως ο πάπυρος 52, βάσει των οποίων η συγγραφή του τετάρτου ευαγγελίου χρονολογείται πλέον με βεβαιότητα στα τέλη του πρώτου αιώνα μ.Χ.¹¹. η ιστορία της σύνταξης, η οποία διακρίνει μεταξύ αρχικού συγγραφέα του ευαγγελίου και εκκλησιαστικής αναθεώρησής του¹². η ιστορία των πηγών, που αποπειράται να αποκαταστήσει τις πηγές του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου κατά το πρότυπο των προσπαθειών επίλυσης του συνοπτικού προβλήματος¹³. η ιστορία της παράδοσης που αναζητεί την προέλευση των χαρακτηριστικών θεμάτων του ευαγγελίου στα παλαιδιαθητικά, τα ιουδαϊκά και τα προϊωάννεια χριστιανικά κείμενα¹⁴. η ιστορική και κοινωνιολογική έρευνα που επιχειρούν να σκιαγραφήσουν τον

---

8. Rudolf Bultmann, *Das Evangelium des Johannes* (10η έκδ.· Kritisch-Exegetischer Kommentar über das Neue Testament· Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1941).

9. Rudolf Bultmann, *Theologie des Neuen Testaments* (Tübingen: Mohr, 1948), 354-455.

10. Βλ. αντιπροσωπευτικά το άρθρο του Edwin M. Yamauchi, «Jewish Gnosticism? The Prologue of John, Mandaean Parallels, and the Trimorphic Proténnoia», στο R. van den Broek και M. J. Vermaseren (επιμ.), *Studies in Gnosticism and Hellenistic Religions: Presented to Gilles Quispel on the Occasion of his 65th Birthday* (Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain 91· Leiden: Brill, 1981), 467-497.

11. Βλ. Kurt Aland και Barbara Aland, *The Text of the New Testament: An Introduction to the Critical Editions and to the Theory and Practice of Modern Textual Criticism* (2η έκδ.· Grand Rapids: Eerdmans, 1989), 76. 84.

12. Βλ. Rudolf Schnackenburg, «Zur Redaktionsgeschichte des Johannesevangeliums», στο: του ιδίου, *Das Johannesevangelium: Ergänzende Auslegungen und Exkurse* (Herder Theologischer Kommentar zum Neuen Testament 4/4· Freiburg: Herder, 1984), 90-102.

13. Βλ. Gilbert van Belle, *The Signs Source in the Fourth Gospel: Historical Survey and Critical Evaluation of the Semeia Hypothesis* (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 116· Leuven: University Press, 1994).

14. Βλ. ενδεικτικά Anton Dauer, *Die Passionsgeschichte im Johannesevangelium: Eine traditionsgeschichtliche und theologische Untersuchung zu Joh. 18,1-19,30* (Studien zum Alten und Neuen Testament 30· München: Kösel, 1972)· Douglas J. Moo, *The Old Testament in the Gospel Passion Narratives* (Eugene: Wipf & Stock, 2007).

χαρακτήρα και να ανασυνθέσουν τη ζωή και τα προβλήματα της ιωάννειας κοινότητας,¹⁵ αλλά και να διακρίνουν τα ιστορικά στοιχεία του ευαγγελίου που ενδεχομένως συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόηση του λεγόμενου «ιστορικού Ιησού»¹⁶. τέλος, η έρευνα για τον συγγραφέα του ευαγγελίου, καθώς και για τους παράγοντες που υπαγόρευσαν και διαμόρφωσαν τη συγγραφή του (όπως π.χ. η σύγκρουση με τους μαθητές του Ιωάννη του Βαπτιστή και με τη Συναγωγή, η καθυστέρηση της Παρουσίας, ο θάνατος του ηγαπημένου μαθητή κ.ο.κ.). Όλες οι ανωτέρω επί μέρους προσεγγίσεις εντάσσονται στη λεγόμενη ιστορικοκριτική μέθοδο¹⁷.

Ωστόσο ήδη από τα μέσα του 20ού αιώνα και κυρίως από τη δεκαετία του '70 και εξής η έρευνα αρχίζει σταδιακά να ακολουθεί μια νέα, πολύ διαφορετική κατεύθυνση. Οι ερμηνευτές του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου αρχίζουν πλέον να εκτιμούν εκ νέου την ενότητα και την παρούσα μορφή του, ανεξαρτήτως της φιλολογικής προϊστορίας του. Η υφολογική κριτική οδηγεί στο συμπέρασμα ότι είναι αδύνατον να συναχθούν ασφαλή συμπεράσματα για πηγές και για συντακτικές παρεμβάσεις στο κείμενο του ευαγγελίου, αφού αυτό έχει ενιαίο ύφος¹⁸. Αρχίζει πλέον να εκτιμάται η αισθητική και η πολυεπίπεδη θεολογία του ευαγγελίου, που δεν αποδίδεται σε διαφορετικές πηγές ή συντακτικά στρώματα, αλλά στον σχεδιασμό ενός δημιουργικού

---

15. Βλ. ενδεικτικά Wayne Meeks, «The Man From Heaven in Johannine Sectarianism», *Journal of Biblical Literature* 91 (1972), 44-72· J. Louis Martyn, *History and Theology in the Fourth Gospel* (2η έκδ.· Nashville: Abingdon, 1979)· Raymond Brown, *The Community of the Beloved Disciple* (New York: Paulist, 1979)· Oscar Cullmann, *Der johanneische Kreis* (Tübingen: Mohr Siebeck, 1975).

16. Βλ. ενδεικτικά C. H. Dodd, *Historical Tradition in the Fourth Gospel* (Cambridge: University Press, 1963), καθώς επίσης και τη συζήτηση της σημασίας του έργου αυτού στον τόμο των Tom Thatcher και Catrin H. Williams (επιμ.), *Engaging with C. H. Dodd on the Gospel of John: Sixty Years of Tradition and Interpretation* (Cambridge: University Press, 2013).

17. Βλ. τη συνοπτική παρουσίαση της εφαρμογής της μεθόδου στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο στον Robert Kysar, *Voyages with John: Charting the Fourth Gospel* (Waco: Baylor University Press, 2005), 11-111.

18. Βλ. Eugen Ruckstuhl, *Die literarische Einheit des Johannesevangeliums: Der gegenwärtige Stand der einschlägigen Forschungen* (Studia Friburgensia: Nouvelle série 3· Freiburg: Paulusverlag, 1951)· Eugen Ruckstuhl και Peter Dschulnigg, *Stilkritik und Verfasserfrage im Johannesevangelium: Die johanneischen Sprachmerkmale auf dem Hintergrund des Neuen Testaments und des zeitgenössischen hellenistischen Schrifttums* (Novum testamentum et orbis antiquus 17· Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1991).

συγγραφέα. Κατ' επίδρασιν της φιλολογίας, της γλωσσολογίας και της κριτικής της λογοτεχνίας αναλύονται πλέον η αφηγηματική τεχνική¹⁹, η ρητορική²⁰ και η αισθητική²¹ του ευαγγελίου ως ενιαίου συνόλου. Η προγενέστερη ιστορικοκριτική μέθοδος δεν ακυρώνεται, ωστόσο οριοθετείται και πλαισιώνεται από τη λεγόμενη «συγχρονική» προσέγγιση, δηλαδή την εξέταση των κειμένων στην τελική τους ενιαία μορφή²².

Τέλος, αρχίζουν σταδιακά να εμφανίζονται και οι λεγόμενες μετανεωτερικές θεωρήσεις της Καινής Διαθήκης και βέβαια και του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου. Αναφέρουμε δειγματοληπτικά τη φεμινιστική ερμηνεία²³, τη μετααποικιακή ερμηνεία²⁴, την ερμηνεία υπό το φως του ολοκαυτώματος²⁵,

---

19. Βλ. ενδεικτικά R. Alan Culpepper, *Anatomy of the Fourth Gospel: A Study in Literary Design* (Philadelphia: Fortress, 1983)· Mark W. G. Stibbe, *John as Storyteller: Narrative Criticism and the Fourth Gospel* (Cambridge: University Press, 1992).

20. Βλ. αντιπροσωπευτικά Jerome H. Neyrey, *The Gospel of John in Cultural and Rhetorical Perspective* (Grand Rapids: Eerdmans, 2009)· George L. Parsenios, *Rhetoric and Drama in the Johannine Lawsuit Motif* (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 258· Tübingen: Mohr Siebeck, 2010).

21. Βλ. μεταξύ άλλων Jo-Ann A. Brant, Beaty, «Sorrow, and Glory in the Gospel of John», στο: Richard J. Bauch και Jean-François Racine (επιμ.), *Beauty and the Bible: Toward a Hermeneutics of Biblical Aesthetics* (Society of Biblical Literature Series 73· Atlanta: Society of Biblical Literature, 2013), 83-100· Jörg Frey, «Das Bild als Wirkungspotential: Ein rezeptionsästhetischer Versuch zur Funktion der Brot-Metapher in Johannes 6», στο: του ίδιου, *Die Herrlichkeit des Gekreuzigten: Studien zu den Johanneischen Schriften I* (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 307· Tübingen: Mohr Siebeck, 2013), 381-407.

22. Βλ. σχετικά με την αποκαλούμενη συγχρονική προσέγγιση των κειμένων της Καινής Διαθήκης Wilhelm Egger, *Methodenlehre zum Neuen Testament: Einführung in linguistische und historisch-kritische Methoden* (Freiburg: Herder, 1987), 74-158.

23. Βλ. Amy-Jill Levine και Marianne Blickenstaff (επιμ.), *A Feminist Companion to John* (τόμοι 1 και 2· *Feminist Companion to the New Testament and Early Christian Writings* 4 και 5· London: Sheffield Academic Press, 2003).

24. Βλ. Musa W. Dube και Jeffrey L. Staley (επιμ.), *John and Postcolonialism: Travel, Space and Power* (The Bible and Postcolonialism 7· London: Sheffield Academic Press, 2002).

25. Βλ. Adele Reinhartz, «The Gospel of John: How the “Jews” Became Part of the Plot», στο: Paula Fredriksen και Adele Reinhartz (επιμ.), *Jesus, Judaism & Christian Anti-Judaism: Reading the New Testament after the Holocaust* (Louisville: Westminster John Knox Press, 2002), 99-116.

την ερμηνεία στο πλαίσιο της θεολογίας της απελευθέρωσης²⁶, την ψυχολογική ερμηνεία²⁷ κ.ο.κ.

Μέσω της πολύ σύντομης αυτής περιήγησης στην ιστορία της έρευνας του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου διαπιστώνουμε ότι το συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο επωφελείται από τα ρεύματα σκέψης και τα επιστημονικά επιτεύγματα της εκάστοτε εποχής, παρακολουθεί τις αντίστοιχες ερευνητικές τάσεις, εξελίσσεται σημαντικά και συμβάλλει ουσιαστικά στη διαμόρφωση ολόκληρου του κλάδου της Επιστήμης της Καινής Διαθήκης.

2. Η έρευνα των καθηγητών της Θεολογικής Σχολής του Ε.Κ.Π.Α.

Ο πρώτος καθηγητής της Καινής Διαθήκης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών που ασχολήθηκε με το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο ήταν ο Νικόλαος Δαμαλάς, ο οποίος συνέγραψε ένα πλήρες υπόμνημα επ' αυτού. Το υπόμνημα αυτό ωστόσο παρέμεινε αδημοσίευτο μέχρι το 1940, όταν και εξεδόθη από τον Μητροπολίτη Γερμανό Μαυρομάτη²⁸. Το εν λόγω υπόμνημα φανερώνει την πολυμαθία του συγγραφέα του, διαλαμβάνει όμως πρωτίστως διευκρινιστικού και εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα πληροφορίες, ενώ δεν διαλέγεται με τις διεθνείς τάσεις της έρευνας κατά την εποχή της συγγραφής του. Συνεπώς ο χαρακτήρας του είναι μάλλον εγχειριδιακός και πάντως όχι ερευνητικός. Όπως πάντοτε ισχύει σε περιπτώσεις έργων που εκδίδονται μετά τον θάνατο του συγγραφέα τους, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ποια θα ήταν η τελική μορφή του έργου αυτού. Ωστόσο δεν παύει να αποτελεί ουσιαστική συμβολή, καθώς είναι το πρώτο μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους επιστημονικού επιπέδου πρωτότυπο υπόμνημα στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, έστω και αν δημοσιεύεται 70 περίπου χρόνια μετά την αρχική του συγγραφή²⁹.

---

26. Βλ. το υπόμνημα του Frederick Herzog, *Liberation Theology: Liberation in the Light of the Fourth Gospel* (Eugene: Wipf & Stock, 2013).

27. Βλ. Eugen Drewermann, *Das Johannes-Evangelium: Bilder einer neuen Welt* (τόμοι 1 και 2· Ostfildern: Patmos, 2003).

28. Νικολάου Μ. Δαμαλά, *Ερμηνεία εις τὴν Καινὴν Διαθήκην: Τόμος Δ' περιέχων τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον* (επιμ. Γερμανός Α. Μαυρομάτης· Ἀθῆναι 1940).

29. Βλ. τη σχετική βιβλιοκρισία του καθηγητή Μάρκου Α. Σιώτη στο περιοδικό *Θεολογία* 19/2 (1941-1948), 375-377.

Ακόμη σημαντικότερη συμβολή του Δαμαλά στην έρευνα αποτελεί το εκτενέστατο κεφάλαιο περί του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου στην Εισαγωγή του στην Καινή Διαθήκη³⁰. Παρά τις απολογητικές τάσεις της, η εισαγωγή του Δαμαλά επιχειρεί να επιλύσει με αναλυτικό τρόπο, παραμένοντας εντός των ορίων της Ορθόδοξης πατερικής παράδοσης, τα εισαγωγικά προβλήματα του Ευαγγελίου (σκοπός, τόπος και χρόνος συγγραφής, γλώσσα, ομοιότητες και διαφορές με τα συνοπτικά ευαγγέλια). Εδώ ο Δαμαλάς διαλέγεται κριτικά με ορισμένους σημαντικούς Γερμανούς καινοδιαθηκολόγους του 19ου αιώνα, όπως οι Bretschneider, Baur, Hengsteuberg, Hoffmann, Lützelberger, Tholuck και Wieseler. Είναι εμφανής ωστόσο η σχεδόν παντελής απουσία της σχετικής γαλλόφωνης και αγγλόφωνης³¹ βιβλιογραφίας, καθώς και η έλλειψη συγκεκριμένων παραπομπών στα έργα των μνημονευόμενων δυτικών ερμηνευτών. Εξαίρεση αποτελεί το τμήμα του κειμένου του που αναφέρεται στις θέσεις των ετεροδόξων, κυρίως Γερμανών, ερμηνευτών περί της ταυτότητας του συγγραφέα του ευαγγελίου³². Από την άλλη πλευρά, ο Δαμαλάς παραπέμπει με εμβρίθεια και ακρίβεια στους Πατέρες και τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς αντλώντας από τα έργα τους σημαντικά επιχειρήματα υπέρ της ταύτισης του ευαγγελιστή με τον Θεολόγο Ιωάννη. Από πλευράς επιστημονικής ποιότητας, η εισαγωγική αυτή μελέτη του Νικολάου Δαμαλά μπορεί να σταθεί επάξια δίπλα στις αντίστοιχες διεθνείς μελέτες της εποχής του.

Ακολουθεί χρονικά η ογκωδέστατη (572 σελίδων) μελέτη του Εμμανουήλ Ζολώτα για το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, που αποτελεί τον εισαγωγικό τόμο στο σχεδιαζόμενο, αλλά δυστυχώς ουδέποτε δημοσιευθέν, υπόμνημά του³³. Στο βιβλίο του αυτό ο Ζολώτας εγκύπτει με πολύ μεγάλη εμβρίθεια στα εισαγωγικά θέματα του ευαγγελίου προδίδοντας την κριτική σκέψη και την εις βάθος γνώση του όχι μόνο της πατερικής παραδόσεως, αλλά και της σύγχρονης του καινοδιαθηκικής επιστήμης, με τις θέσεις και τις απόψεις της οποίας διαλέγεται κριτικά. Ο Ζολώτας εστιάζει την προσοχή

30. Νικολάου Μ. Δαμαλά, *Ερμηνεία εις την Καινήν Διαθήκην: Τόμος Α' περιέχων την εισαγωγήν εις την έρμηνειαν ταύτην* (έν Αθήναις 1876), 137-224.

31. Βλ. κατ' εξαίρεσιν ό.π., 156.

32. Βλ. Δαμαλά, *Ερμηνεία Α'*, 156-163.

33. Έμμανουήλ Ι. Ζολώτα, *Υπόμνημα εις τὸ κατά Ιωάννην Εὐαγγέλιον* (Τόμος Α'· Αθήνησι 1906).

του κυρίως στο πρόβλημα της ταυτότητας του συγγραφέα του Ευαγγελίου υπεραμνόμενος της παραδοσιακής περί αυτού απόψεως, ενώ επιχειρεί να αποδομήσει συστηματικά τις διαφοροποιούμενες θέσεις της δυτικής έρευνας αποδίδοντας στους εκπροσώπους της όχι μόνον επιστημονική ανεπάρκεια, αλλά και έλλειμμα πίστεως. Ο ενίοτε πολεμικός και συχνά απολογητικός χαρακτήρα της μελέτης του Ζολώτα δεν αναιρεί την εξαιρετικά υψηλή επιστημονική της ποιότητα, ακόμη και σύμφωνα με το τότε διεθνές επιστημονικό γίγνεσθαι. Πρόκειται άλλωστε για μια εποχή κατά την οποία οι ανθρωπιστικές σπουδές χαρακτηρίζονται από έντονη ιδεολογική, και στην περίπτωση της Θεολογίας, και από ομολογιακή φόρτιση.

Κατ' εξαίρεσιν θα αναφερθούμε στο σημείο αυτό και στο υπόμνημα του Παναγιώτη Τρεμπέλα στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο³⁴. Ο Τρεμπέλας, ως γνωστόν, δεν περιορίστηκε στο γνωστικό του αντικείμενο –αυτό της Λειτουργικής– αλλά ασχολήθηκε, μεταξύ πολλών άλλων αντικειμένων της Θεολογίας, και με τις βιβλικές σπουδές. Τα υπομνήματά του στα βιβλία της Καινής Διαθήκης, συμπεριλαμβανομένου και αυτού στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, αποτελούν υψηλής αξίας βοηθήματα για τους σπουδαστές και τους μελετητές της θεολογίας στην Ελλάδα, καθώς συγκεντρώνουν επιλογή αρκετών και σημαντικών πατερικών και νεότερων ερμηνειών ανά στίχο, παρέχοντας ουσιαστικό ερμηνευτικό και θεολογικό προσανατολισμό στο καινοδιαθηκικό κείμενο. Ωστόσο, λόγω του όχι αυστηρά επιστημονικού, αλλά πρωτίστως ποιμαντικού και εποικοδομητικού χαρακτήρα των υπομνημάτων του, ο Τρεμπέλας αποφεύγει να διαλεχθεί με κριτικές ερευνητικές θέσεις του διεθνούς χώρου, αλλά επιλέγει όσες εξ αυτών είναι συμβατές προς την ορθόδοξη εκκλησιαστική παράδοση. Εδώ προξενεί εντύπωση η χρήση συγκεκριμένων, πολύ παλαιότερων της εποχής του, ερμηνευτικών υπομνημάτων, κυρίως αγγλόφωνων και γαλλόφωνων³⁵.

---

34. Βλ. σχετικά Χρήστου Καρακόλη, «Τά καινοδιαθηκικά ύπομνήματα τοῦ Π. Τρεμπέλα», στον τόμο: Νικολάου Ασπρούλη (επιμ.), *Παναγιώτης Ν. Τρεμπέλας: Μεταξύ παράδοσης καὶ ἀνανέωσης, μεταξύ ἐπιστήμης καὶ ἱεραποστολῆς* (Θεολογικές προσωπογραφίες 1· Βόλος: Ἐκδοτική Δημητριάδος, 2016), 71-83.

35. Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τὸ κατά Ιωάννην Εὐαγγέλιον* (Ἀθήναι: Ζωή, 1954). Διαφορετικά ἀπὸ ὅ,τι στα υπομνήματά του, ο Τρεμπέλας εἰσέρχεται στον κριτικό διάλογο με τη νεότερη επιστημονική βιβλιογραφία του χώρου της Καινής Διαθήκης στο απολογητικό προσανατολισμού βιβλίο του, *Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ* (Ἀθήναι 1927), βλ. το σχετικό ἄρθρο του Ιωάννη Δ. Καραβιδόπουλου, «Ὁ Ἰησοῦς

Ο Βασίλειος Ιωαννίδης μελετά το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο στη μονογραφία του περί της ιωάννειας χριστολογίας³⁶. Μετά την εισαγωγή, ο Ιωαννίδης παρουσιάζει τις κεντρικής σημασίας για την ιωάννεια χριστολογία έννοιες της ζωής και του φωτός στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, στον Φίλωνα, στην Παλαιά Διαθήκη, στα συνοπτικά ευαγγέλια και στον απόστολο Παύλο. Στο τελευταίο και εκτενέστερο μέρος της εργασίας του μελετά τις δύο αυτές έννοιες στα ιωάννεια κείμενα σε αντιδιαστολή προς τις έννοιες του θανάτου και του σκότους, αλλά και σε σύνδεση με τις προϋποθέσεις απόκτησής τους, που είναι η πίστη και η αγάπη. Η εργασία ολοκληρώνεται με ένα κεφάλαιο για τον μυστικισμό του Ιωάννη. Παρά την περιορισμένη χρήση της διεθνούς βιβλιογραφίας ο καθηγητής Ιωαννίδης αποδεικνύεται με τη μελέτη του αυτήν δεινός γνώστης τόσο της ιωάννειας γραμματείας και θεολογίας, όσο και του θρησκευτικού περιβάλλοντός της.

Εξάλλου ο Ιωαννίδης μελετά εκτενώς και τα εισαγωγικά προβλήματα του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου στην Εισαγωγή του στην Καινή Διαθήκη³⁷. Εδώ συστοιχείται με τις παραδοσιακές εκκλησιαστικές θέσεις και απορρίπτει την «ἀρνητικήν Κριτικήν»³⁸, χωρίς ωστόσο συνήθως να παραπέμπει κατά συγκεκριμένο τρόπο στους εκπροσώπους της. Στη συγκεκριμένη προσέγγιση διακρίνεται εντονότερα από ό,τι στην προμνημονευθείσα μονογραφία η απολογητική στοχοθεσία. Παρά την εκ μέρους του εμβριθή γνώση του ιωαννείου κειμένου και των πατερικών πηγών, ο Ιωαννίδης δεν αντιπαράτίθεται εδώ με τους συγχρόνους του δυτικούς ερμηνευτές, επιλέγοντας να διαλεχθεί με παλαιότερες της εποχής του θέσεις και να στηρίξει την επιχειρηματολογία του κυρίως στις σχετικές μελέτες των Δαμαλά και Ζολώτα.

Ο πολυγραφότερος ιωαννολόγος καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών υπήρξε ο Σάββας Αγουρίδης. Στην Εισαγωγή του στην Καινή Διαθήκη³⁹ ο Αγουρίδης παρουσιάζει εκτενώς το λεγόμενο ιωάνναιο πρόβλημα και δεν διστάζει να διαλεχθεί με μερικούς από τους σημαντικότερους και κριτικό-

---

ό από Ναζαρέτ" τοῦ Π. Τρεμπέλα καί οἱ σύγχρονες ἀναζητήσεις τοῦ Ἱστορικοῦ Ἰησοῦ», στο: Ἀσπρούλη (επιμ.), *Τρεμπέλας*, 59-70.

36. Βασιλείου Χ. Ιωαννίδου, *Ἡ Χριστολογία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου: Ὁ Χριστός ζωὴ καὶ φῶς τοῦ κόσμου* (ἐν Ἀθήναις 1958).

37. Βασιλείου Χ. Ιωαννίδου, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην* (ἐν Ἀθήναις 1960), 123-170.

38. Ὁ.π., κυρίως 138-142.

39. Σάββα Αγουρίδου, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην* (Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Γρηγόρη, 1971), 142-188.

τερους ερμηνευτές της εποχής του, όπως οι Bultmann, Barrett και Dodd. Ενώ παρουσιάζει με τον δέοντα σεβασμό την εκκλησιαστική παράδοση, ειδικά ως προς το πρόσωπο του ευαγγελιστή, αναφέρεται και στις δυσκολίες που επισημαίνει η έρευνα ως προς την ταυτοποίησή του με τον Ιωάννη, τον υιό του Ζεβεδαίου, καταλήγει δε στο ότι το συγκεκριμένο πρόβλημα αφενός δεν μπορεί να επιλυθεί με οριστικό και απόλυτα πειστικό τρόπο, και αφετέρου στο ότι η όποια απόπειρα επίλυσής του δεν επηρεάζει το περιεχόμενο της πίστης της Εκκλησίας⁴⁰.

Αναφέρουμε επιγραμματικά τις κυριότερες εκ των λοιπών μελετών του Αγουρίδη σχετικά με το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, ώστε να καταδειχθεί εναργώς η εκτενής και συστηματική ενασχόλησή του με αυτήν: *Χρόνος και αιωνιότητα: Έσχατολογία και μυστικοπάθεια εν τῇ θεολογικῇ διδασκαλίᾳ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου* (Θεσσαλονίκη 1964)· *Ἡ ἀρχιερατικὴ προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ (Ἰωάν. κεφ. 17): Χαρακτήρ, υπόμνημα* (Θεσσαλονίκη 1965)· *Ὁ Παράκλητος καὶ ὁ Κατήγορος* (Θεσσαλονίκη 1966)· *Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἐν τῷ Τετάρτῳ Εὐαγγελίῳ: Μελέτη ἐξηγητικὴ* (Θεσσαλονίκη 1966)· *Σύγχρονες ἀναζητήσεις στὴν ἔρευνα τῆς Ἰωαννείου Γραμματείας* (1976), «Γιατί πέθανε ο Χριστός: κατά τον ευαγγελιστή Ιωάννη», στο βιβλίο: *Γιατί σταυρώθηκε ο Χριστός; Ερμηνείες περί του θανάτου του Χριστού κατά τους συγγραφείς της ΚΔ* (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 1993), 55-77. Τελευταίο έργο του Αγουρίδη σχετικά με το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο υπήρξε το δίτομο υπόμνημά του⁴¹, του οποίου την έκδοση επιμελήθηκε ο μαθητής του, καθηγητής στη Θεολογική Σχολή του Α.Π.Θ., Ιωάννης Καραβιδόπουλος.

Ο καθηγητής Αγουρίδης δεν διστάζει να ταράξει τα νερά. Παρακολουθεί εκ του σύνεγγυς και μεταφέρει τα τεκταινόμενα στη σύγχρονή του διεθνή ιωάννεια έρευνα. Είναι ο πρώτος ίσως Έλληνας καινοδιαθηκολόγος που διαλέγεται εκτενώς με τους ετεροδόξους συναδέλφους του του εξωτερικού, όχι απλώς επί των εισαγωγικών προβλημάτων αλλά και επί καίριας σημασίας θεολογικών θεμάτων της Καινής Διαθήκης, και ειδικά του κατά Ιωάννην ευαγγελίου. Το αποτύπωμα που αφήνει στις εγχώριες ιωάννειες σπουδές μέσω της ζωντανής παρουσίας του και των μελετών του είναι ιδιαίτερα σημαντικό. Παράλληλα, σπουδαίοι καινοδιαθηκολόγοι του διεθνούς χώρου

---

40. Ό.π., 163.

41. Σάββα Αγουρίδη, *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Α': Κεφ. 1-12* (Ερμηνεία Καινής Διαθήκης 4· Θεσσαλονίκη: Πουρναράς 2005)· *Το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο Β': Κεφ. 13-21* (Ερμηνεία Καινής Διαθήκης 4β· Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 2005).

τον εκτιμούν βαθύτατα θεωρώντας τον ισότιμο συνομιλητή τους, ενώ επί μακρόν παραμένει ο κύριος πρεσβευτής της ελληνικής καινοδιαθηκικής επιστήμης στο εξωτερικό.

Οφείλουμε ωστόσο να σημειώσουμε ότι ενίοτε τείνει να αποδέχεται την ορθότητα των τρεχουσών θεωριών της εποχής του, χωρίς πρώτα να τις υποβάλει στη δέουσα βάσανο. Φαίνεται λόγου χάρη να υιοθετεί τη θεωρία της ύπαρξης κάποιας πηγής των σημείων (S) στο φιλολογικό υπόβαθρο του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου⁴². Πρόκειται για αμφιλεγόμενη θεωρία που υποστηρίχθηκε μεν από μερίδα ερευνητών μέχρι και τη δεκαετία του '70, αλλά από το '80 και μετά σταδιακά κατέρρευσε, αφού παρέμεινε στη σφαίρα των υποθέσεων και ουδέποτε τεκμηριώθηκε πειστικά⁴³.

Ο Βασίλειος Τσάκωνας ασχολήθηκε εκτενέστατα με την ιωάννεια χριστολογία και πνευματολογία σε τρεις σημαντικές μονογραφίες του, εκ των οποίων οι δύο αναφέρονται στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, ενώ η μία στις ιωάννειες επιστολές⁴⁴. Λόγω μάλιστα του πρόωρου θανάτου του δεν πρόλαβε να δημοσιεύσει μία τέταρτη μονογραφία του σχετικά με την περί Θεού διδασκαλία του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου⁴⁵.

Η προσέγγιση του Τσάκωνα στη χριστολογία του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου κινείται πρωτίστως στο πλαίσιο της θρησκευοϊστορίας και της ιστορίας της παράδοσης εξετάζοντας με εξαιρετική ευρυμάθεια και διεισδυτικό πνεύμα το υπόβαθρο και τη χρήση των χριστολογικών τίτλων στο ευαγγελικό κείμενο. Η μελέτη του έχει περισσότερο συστηματικό-θεολογικό και λιγότερο ερμηνευτικό χαρακτήρα. Με την ίδια μέθοδο ο Τσάκωνας μελετά και τη χριστολογία των καθολικών επιστολών Ιωάννου στη σχετική σύντομη

---

42. Αγουρίδη, *Το κατά Ιωάννην Α'*, 74-75.

43. Βλ. σχετικά την προαναφερθείσα μελέτη του van Belle, *Signs Source*.

44. Βασιλείου Γ. Τσάκωνα, *Η Χριστολογία του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου* (Σπουδαί εις τὴν Θεολογίαν τοῦ Ἰωάννου 2· Ἀθήναι 1969)· του ἰδίου, *Η Χριστολογία τῶν Ἐπιστολῶν Ἰωάννου* (Ἀθήναι 1970)· του ἰδίου, *Η περι Παρακλήτου - Πνεύματος διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου (ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς καθόλου Βιβλικῆς Πνευματολογίας)* (ἐν Ἀθήναις 1978).

45. Βλ. Τσάκωνα, *Χριστολογία τοῦ κατά Ἰωάννην*, 6· του ἰδίου, *Διδασκαλία*, 7. Η εν λόγω μονογραφία είχε σχεδιαστεί ως η υπ' αριθμόν 1 στη σειρά «Σπουδαί εις τὴν Θεολογίαν τοῦ Ἰωάννου», ενώ προδημοσιεύτηκε σε συνέχειες τόσο στην *ΕΕΘΣΑ* 22 (1975), 273-342 και 23 (1976), 337-423, όσο και στο περιοδικό *Θεολογία* 48 (1977), 844-864 και 49 (1978), 126-150. 331-359. 564-581. 819-833.

μονογραφία του, με την οποία ολοκληρώνει τη μελέτη της χριστολογίας στο σύνολο της ιωάννειας γραμματείας (πλην βέβαια της Αποκαλύψεως). Ακολουθεί η μελέτη του για την ιωάννεια πνευματολογία, στην οποία με αντίστοιχη μέθοδο εξετάζει την έννοια του «πνεύματος» στην εξωβιβλική γραμματεία, στην Παλαιά Διαθήκη, στα λοιπά βιβλία της Καινής Διαθήκης και τελικά στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο. Εδώ ο Τσάκωνας δίνει περισσότερη έμφαση στην ερμηνευτική εξέταση των σχετικών χωρίων, αλλά και διαλέγεται διεξοδικά με αντιπροσωπευτικές θεωρίες ετερόδοξων ερμηνευτών. Τέλος, μελετά συστηματικά όχι μόνο τους τίτλους, αλλά και τις εικόνες και τα σύμβολα που χρησιμοποιούνται για το Άγιο Πνεύμα, καθώς και τη σχέση του με τον Χριστό και την Εκκλησία. Οι ανωτέρω μελέτες του Τσάκωνας αποτελούν όντως συμβολές όχι μόνο στον ορθόδοξο θεολογικό χώρο, αλλά και στη σύγχρονη τους διεθνή επιστήμη, καθώς, πέρα από την ευρεία βιβλιογραφική ενημέρωση και την αυστηρή επιστημονική μεθοδολογία τους, αποφεύγουν πλην ελαχίστων εξαιρέσεων την συχνά παρατηρούμενη στις ορθόδοξες βιβλικές μελέτες τάση του απολογητισμού.

3. Συμπεράσματα - προοπτικές

Από την ανωτέρω συνοπτική παρουσίαση προκύπτει ότι η περί το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο επιστημονική παραγωγή των καθηγητών της Θεολογικής Σχολής του Αθήνησι Πανεπιστημίου από τον Δαμαλά μέχρι τον Τσάκωνα υπήρξε ποιοτική, αλλά περιορισμένης εκτάσεως. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε διαχρονικά στα εισαγωγικά προβλήματα του ευαγγελίου και δη στο πρόβλημα της ταυτότητας του συγγραφέα του. Επιπλέον υπήρξαν κάποιες αξιόλογες επιστημονικές προσεγγίσεις σε κεντρικής σημασίας θεολογικά θέματα του ευαγγελίου, αλλά και τρία πλήρη υπομνήματα, το καθένα εξ αυτών με τον δικό του ιδιαίτερο χαρακτήρα. Αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά των αναφερθεισών ιωαννείων μελετών αποτελούν η έμφαση στη μαρτυρία της εκκλησιαστικής παραδόσεως, ειδικά ως προς τα εισαγωγικά προβλήματα του ευαγγελίου, η μελέτη του βιβλικού και εξωβιβλικού υποβάθρου του ευαγγελικού κειμένου, αλλά και τα απολογητικού τύπου επιχειρήματα έναντι απόψεων της έρευνας, οι οποίες εξελήφθησαν ως απειλητικές για ορισμένες θέσεις της ορθόδοξης εκκλησιαστικής παράδοσης.

Βάσει αυτής της προϊστορίας και σε αναφορά προς τη σύνολη εξέλιξη της ανωτέρω σκιαγραφηθείσας πορείας των διεθνών ιωαννείων σπουδών,

θεωρούμε ότι η πρόκληση που αντιμετωπίζει η παρούσα γενιά των καινοδιαθηκολόγων που εξειδικεύονται στη μελέτη του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου είναι ο εις βάθος διάλογος με την τρέχουσα διεθνή ιωάννεια έρευνα, η οποία πλέον βρίσκεται σε τροχιά συνάντησης με τουλάχιστον τρεις από τις βασικές μεθοδολογικές αρχές της Ορθόδοξης Ερμηνευτικής. Οι αρχές αυτές είναι κατά τη γνώμη μας οι εξής: (α) η θεώρηση του ευαγγελικού κειμένου ως φιλολογικής, αφηγηματικής και θεολογικής ενότητας· (β) η έμφαση στη σπουδαιότητα της ιστορίας της ερμηνείας και της διαχρονικής πρόσληψης του κειμένου συμπεριλαμβανομένης και της πατερικής εξήγησης, της λειτουργικής χρήσης και της επίδρασης στην εκκλησιαστική τέχνη· (γ) η εστίαση στην εξέταση του νοήματος και του πνεύματος του κειμένου, και όχι στην ανασύνθεση των υπονοούμενων σε αυτό ιστορικών δεδομένων και γεγονότων.

Ο διάλογος αυτός μπορεί να συνεισφέρει ουσιαστικά στην ανάπτυξη μιας σύγχρονης ορθόδοξης ερμηνευτικής και θεολογικής προσέγγισης του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου –και κατά προέκταση και ολόκληρης της Καινής Διαθήκης– η οποία αφενός θα αντλεί από τον θησαυρό της ορθόδοξης πατερικής και εκκλησιαστικής παράδοσης και αφετέρου θα χρησιμοποιεί με θετικό και εποικοδομητικό τρόπο τα τρέχοντα μεθοδολογικά εργαλεία, επωφελούμενη από τη σύγχρονη έρευνα, αλλά και συνεισφέροντας με ουσιαστικό τρόπο στη διαμόρφωσή της.